

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIII-ik évf.   September—October 1888.   5-ik füzet.

BAUMGART BÁLINT ELET- ÉS JELLEMRAJZA.

E férfi — a kit a nép magyaros kiejtéssel *Bongárt*-nak nevezett — mint kolozsvári unitárius plebánus, 1672. jan. 12-én esti 1/2 órákor halt meg Kolozsvárat, szereteteitől siratva, tisztelőitől környezve. 1610. május 5-én született a Gergely-naptár szerinti időszámítás szerint Memel porosz városban a Bálti-tenger mellett. Hatvankét évre terjedt életéből 40-t hazájában töltött tanulással, önkiképzésével, a miből a leydai egyetemen 39 éves korában végzett tanulásra egy év esik. A theologiai tudományokba mélyen belemerülés, szabad gondolkozási iránya lelkiismeretét meghasonlásba hozta Luther tanaival, s bár félrevonulva tanulmányainak élt, s feltűnni nem kívánva, ifjak oktatásával foglalkozott, neve s hire olyan volt, hogy a regensburgi akadémiába kedvező ígéretek mellett meghivatott; de ő bensőjében a vallás magasb igazságai iránt ébredt mély hódolatát elfojtani nem tudta, ezért hazájából el kellett távoznia. A XVII-ik század 40-ik éve körül Lengyelországba ment, s ott a jó hírű lunclavicei iskola igazgatójává tétetvén, hét éven át tanította a lengyel ifjúságot, a szabad unitárius hitelvek védője s buzgó terjesztője volt, nemcsak nyilvános beszédeiben s oktatásában, de tudományos munkái által is, melyeknek azonban nagyobb része kinyomatására alkalma nem volt.¹⁾

Hét év eltelt s néhány havi pihenés után hivatott meg a kolozsvári unitárius nagyobb iskola (*Schola Major*) igazgatójává, s e tiszttét 1655-ig vitte. Ekkor a megboldogult Frank Ádám kolozsvári első pap helyett azon egyház szász nemzetű hivei által saját német prédikátoruknak, 1661. első papnak választatott meg, s e pályán haláláig tisztességben s mindenkitől szerettetve munkálkodott.²⁾

Baumgart tudós, munkás és buzgó egyházi férfi és író volt; de három országban töltvén életét, munkássága a három között osztott meg, ereje szétforgácsolódott; szülői vallását elhagyván, nemzete

¹⁾ Lásd az alább ismertetendő Emlékbeszédet.

²⁾ Lásd: *ugyanazt*.

tőle elidegenedett s életét nem vette figyelembe; a lengyelek közt tevékeny szelleme csak futó csillagként tűnt fel és átvonult, de megállapodásra közöttünk jutván, s mint egy nagy iskola igazgatójának, egy virágzó, de vegyes ajku gyülekezet papjának látható művei Erdélyben maradván fenn, életéről legtöbbet tudni s az utókorral is tudatni magyar tudósok és a magyar biographiai irodalom lettek volna hivatva; sajnos, hogy egyik sem tette meg, a mit -- ha ő német és Luther hitű marad — honfitársaitól bizonyára kiérdemelt volna.

Két rövid és vázlatilag készült komolyabb ismertetés van Baumgart életéről s munkásságáról; az egyik a róla az 1774—78-ik évben író Foszító Uzoni István kéziratban maradt Unitárius Egyháztörténetének második könyvében¹⁾; a másik Bock Frigyes Sámuel porosz egyháztörténetírónak, az Antitrinitariusokról s főleg a Socinianismusról és Socin-követőkről írt két kötetes nagy művében²⁾, ugyszintén annak a porosz Socinianusokról írt könyvében. Foszító azonban Kolozsváratt folytatott papi, tanári és irodalmi munkásságát ki-gészítőleg bővíti, műveit egyenként elszámolja, a mi csak annyiban hiányos, hogy nem mondja meg határozottan: melyik műve volt kinyomtatva? Bock csak Regensburgban léte ideje alatt írt egy művét említi. Legtöbb életirati adat, beható lélektani jellemzés s Baumgart sokoldalú munkásságának rokonszenvesen írt méltatása van Szentiváni Márkus Dánielnek, (a ki Baumgartnak egykor tanítványa volt, később unitárius püspök), a kolozsvári unitárius nagyobb tanodában a meghalt után következett igazgatónak, felette tartott latin Emlék beszédében,³⁾ melynek életirati részét Foszító Uzoni is felhasználta.

¹⁾ *Historiae Ecclesiasticae Transsilvano-Unitariae Liber Secundus*, 191—194. és 112—113. lapjain. (*Sz.-kereszt. gymn. példánya.*)

²⁾ *Friderici Sam. Bock, Soc. Reg. Mai. Pruss. in Senatu Ecclesiastico Consil. S. Theol. Doct. Graec. Litter. in Acad. Regiomontana Prof. Ord. et Bibliothecae R. Praefecti Primarii, Historia Antitrinitariorum, maxime Socinianismi et Socinianorum, quorum Auctores, Promotores Coetus, Tempa, Ministri, Scholae, Praeceptores, Officinae Typographicae, Bibliothecae, Colloquia, Synodi, Sectae, Pacificationes, Studia Irenica, Indoles, Disputationes, Fata prospera et adversa, Scripta typis expressa pariter atque inedita, necnon Opera illis opposita, Ex Fontibus, Magnamque partem Monumentis et Documentis Manuscriptis recensentur.* I. köt. 44—45. ll.

³⁾ *Oratio Funebris, quae Reverendo ac Clarissimo Viro, Valentino Baumgarto, Ecclesiae Unitariae Claudiopolitanae Primario Pastori, necnon dilectissimo quondam Praeceptori suo, qui animam immortalitatis cupidam, sub spe beatae resurrectionis, Deo Spirituum, Patri in Domino reddidit Anno aeta-*

Én e három forrásból állítottam össze ez élet- és jellemrajtot. Fosztótól magán élete folyamát, s művei jegyzékét, Szentivánitól a jellemzést, az erkölcsi és szellemi fényes vonások, a lelkiismereti szabadság iránti rajongó szeretet, a közjóért való belső érdeklődés és önmegtagadó eszménységére bizonyítékait vettem át.

De elébb azzal kell megismertetnem az olvasót: minő viszony állott fenn Német- és Lengyelország tudós férfiai és Erdély s a kolozsvári unitárius főtanoda és egyház közt amaz időben? Mi hozta őket összeköttetésbe? S mikor és hogy lett vége? Korunk ezt nem érti meg, s képzelni is alig tudja.

Erdélynek oly szabad alkotmánya volt a nemzeti fejedelmek alatt 1542-től 1690-ig, minő Európa egy országának sem. Teljes gondolat- és szólási szabadság volt a szószékeken az egyházban és iskolában. Görög- és Németországból, Belgiumból, Hollandiából, Lengyelországból, mint menhelyre jöttek üldözések elől oda, s főleg a kolozsvári unitáriusokhoz mint papok és tanárok, a szabad gondolkozású tudósok és írók. A kiket a protestáns orthodoxia vagy a jesuitismus hazájából szabad hitelveikért kiüldözött, rendesen előbb Svájcba, onnan Lengyelországba bujdosnak, s végre — ott is eltöröltetvén az alkotmányos vallásszabadság, — a kis Erdélyben Kolozsváratt nyugodtak meg, ott találtak hazát, védelmet és sokszor tehetségeikhez méltó alkalmazást. Az unitáriusok története egész sorát tárja elénk ily férfiaknak. Szándékom erről egykor nagyobb tanulmányt — e *Folyóirat* számára vagy a *Magyar Történelmi Társaság* sakközlönyébe írni. Most legyen elég e nevezetes történelmi tényt jeleznem s okát megmondanom.

Egyik ok — a mint látók — az ország alkotmányában volt; a másik abban található fel, hogy egyfelől Kolozsváratt szász és magyar hivekből állván mind az unitárius, mind az ev. reformált hitközségek, az isteni tiszteleteket német és magyar nyelven tartották, tehát német és magyar prédikátorokat kellett keresni és választani. Erdélyben német predikátort nem lehetett találni, mert a szászok Luther vallásához kapcsolták egész politikai és állami lételőket és sorsukat, autonómiájukból kifolyólag nemzeti gyűléseikben sokszor közzéadásig kimondták, hogy minden szász ekklezsia büntetés ter-

---

tis suae Sexagesimo Secundo, Epochae vero Christianae supra Millesimum ac Sexcentesimum, Septuagesimo Secundo, die XII. Januarii quadrante ante horam VI. vespertinam moestus parentavit Daniel Szentiváni, Scholae Unitariae itidem Claudiopolitanae Rector. Anno CIO. IOC. LXXII. die XVII. Januarii Claudiopoli, Apud Michaelem, Veres-Egyházi, 4-drét. 1—15. II.

he alatt köteles Luther vallásában megmaradni s a nemzeti gyűlés által elfogadott *agostai hitvallás*-t követni; mert csak ez védi meg — ugymondának — az elmagyarosodástól és a más vallásuak hatalmaskodása és velök való vallási és egyházi érintkezés miatti elnyomatástól és elpusztulástól, ez ad nekik nemzeti egységet és erőt.

Másik ok a latin oktatási nyelv. A reformatio behozta az istentiszteletbe és lichurgiába a nemzeti nyelvet, de az iskolába nem. Ott a humanista irány megtartotta a görög és latin klasszikai irodalom jogát és fölényét. A reformatorok mind jó latinok és görögök voltak; a ki e két nyelvet nem bírta, nem is érdemelte meg reformator nevé. A tankönyvek e két nyelven voltak írva, a tanzékekben ezeken folyt az előadás, mind a mellett, hogy épen Kolozsváratt e másfél században virágzó magyar irodalom volt. Mert a görög és latin klasszikai műveltséget a korsellem kívánta, s a biblia fordítás, exegetikai tudományok és e nyelveken szabatos előadási képesség fő tanári és papi kellék s közönséges szokás volt minden ország katedráin úgy az egyházban, mint az iskolában. A bibliographusok és neveléstörténetírók jól tudják ezt. Az az egy példa eléggé bizonyítja ezt, hogy Apáczai Csere János e századból való kis Magyar Logiká-ja és Encyclopaediá-ja, mint a legkritkább unicum, mint cymelium emlittetik a magyar irodalomtörténetben. A latinság és görögség divat volt, a mi alól egy ország és nemzet tudósai sem vonhatták ki magukat, a kik a műveltségről s más nemzetekkel való versenyt haladásról lemondani és így civilizálatlannak tartani nem akartak.

E tény előtt meghajolván az egyház és iskola, ez magával vonta a világiakat, a nemzet értelmiségét, tehát ifjuságát is. A magyar ifjuság szintugy, mint a németországi, svájcz, lengyel és francia latinul és görögül tanult, ily előadásokat hallgatott, e nyelveken írt és beszélt. Nálunk is, főleg latinul még a hölgyek is megtanultak, olvastak, írtak e nyelven és társalogtak széltében.

A XVI. és XVII. század ez általános két irányában van tehát oka annak, hogy az unitáriusok egyházi és közoktatási s nevelési története oly sok külföldi, nem-magyar nemzetiségű tudóst — papot és tanárt — mutat fel jelesei között.

Ezek közé tartozott Baumgart is, a kinek már most — úgy vélem — élete történetét folytathatom.

Születési helyét már említettem. Az, a Szentiváni Emlékbeszédében levő följegyzés szerint kies hely, halászatrá, mesterségüzésre és kereskedésre alkalmas. Szülői nem csekély származásuak

voltak: atyja Baumgart György (az Emlékbeszéd-ben is így van leírva) törvénybíró (scabinus), nagyatyja, Péter, 13 évig volt Memel város főbírája; anyja Sayer Orsolya, Sayer Bálint leánya, a ki regensburgi polgár s kórházfelügyelő volt. Az anya erényeiről híres nő volt s három fiát az isten félelmében gonddal nevelte. Említhetne még sokat — mondja Szentiváni — a mi őt ajánlaná, de a miket kevésre becsült, s azt tartotta, hogy csak a ki jó, az nemes. E férfit lelki ajándékai tették nemessé, a mikkel Isten őt a közönséges sorsuak felett elhalmozta; nemessé tette szorgalma, nagy munkaképessége s az igazság keresésének kielégíthetlen vágya.

„Ezek — folytatja egykoruja — és több más, a mire őt az isteni igazság vezette, e nemes és bámulatra méltó férfit mindenkéző véleményére méltóvá tették. Ehez járult hosszas külföldi utazása, tudós férfiakkal való barátsága és érintkezései; azon közhivatalok, melyeket az iskolában és egyházban dicséretre méltóan viselt. „Látják hallgatóim! — így zárja be általános jellemzését a szónok — mintegy átfutólag s külső alakja szerint tűnik fel szemeink előtt e férfiú, mint posztó, mely eddig össze volt hajtva, vagy drága házi eszköz, melynek lényegét s mivoltát eddig nem is néztük, ezen túl feltárva, megkülönböztetőleg vizsgáljuk meg, hogy belső szépségeit és díszét voltaképen megismerhessük.

„Mekkora volt elméje — folytatja tovább — s minden, bár a legnehezebb dolog fe fogására úgy, mint kigondolására mily szerencsés és termékeny, azoknak, a kik őt valami iránt megkérdezték, feleletre mily kész és képes, jobban senki meg nem ítélni, mint ők, az ő tanítványai, a kik a tudás amaz erős és bő forrását gyakran használva észlelték. De mások is vannak, a kik őt ismerték, szereték s tisztelték. Neki a dolog megfontolására s az igazság próbakövéhez mérésére, valamint a hittani kérdések kinyomozására nem csak erős és fegyelmezett ítélete volt, de emlékezete is olyan, a mi tanulásra és a tudás közlésére képesítette.

„De ő ezt is maga szerezte, s ezek iránt oktatást venni már XVII. éves korában Königsbergbe ment, oda vonta epedő tudomány-szomja, bár atyja mesteremberré vagy kereskedővé akarta tenni. Neki egyik sem tetszett: amaz azért, mert az — a mint magát kifejezte — sok rondasággal jár, ez, mert család nélkül nem gyakorolható. Miután az iskolában 3 évet eltöltött s a legdicséretesebben tanult, élete 20-ik évében az akadémián kezdett tanulni s rövid időn a tudományok minden ágában oly dicséretes előmenetelt tett, hogy 24 éves korában a szépművészet és bölcsészet mesterévé lett. Azontul ugyan-

azon akadémián a logikából, metaphysikából és a bölcsészet más ágaiból tudományos előadásokat kezdett tartani. Ez rá nézve nemcsak megtisztelő, de hasznot adó is volt. De e szerencsével nem akart soká élni. A mint kora és a költség engedé, vágyott más nemzetek iskoláit is meglátogatni. Ezért ment — mint fennebb említve volt — a belga akadémiákra, a hol a leydai tetszvéen leginkább, egy időre megtelepedett s félrevonultan a tudományoknak élt. De nem maradhatott elrejtőzve. Nehány jeles dolgokra született ifju, látván tudományának fényes sugarait, magukat keze és oktatása alá adták, a mi neki az akadémián hírét és kitünő férfiak kegyét szerezte meg. De idővel megunta a külföldön léteit, s visszatért Regensburgba s ott az előbbitől különböző elfoglalást talált. Miután ugyanis a szentírást s annak megértésére vezető könyveket olvasgatva, e századnak nem tetsző tudomány (érti a szabad vallásos hitelveket) igazságait megismerte s azokat eltökélett szívvel elfogadta, új pályája kezdetén mindjárt hitének és állhatatosságának különféle üldöztetések közt bizonyítékát adta, e felett azon bizonytalan roszakra és nehéz munkákra, melyeknek kis sergők ki volt téve, magát előkészítette és megerősítette. S bár azon jeles férfiaknak, a kiknek gyűlölségét a Luther vallása elhagyása által magára vonta, később nemcsak szívöket megengesztelte, de — a mint már fennebb volt említve — az ottani akadémián tanári hivatallal is megkináltatott, mégis ő azt, akár bensőjében az igazságot elnyomva, akár nyilván megtagadva, elfogadni hajlandó nem volt, s nagyobbra becsülte meggyőződését a világ dicsőségénél és gazdagságánál, elhagyta hazáját a XVII-ik század 40-ik éve körül s a lengyelországi részekbe ment át. Ottani sorsa fennebb már volt érintve.

„Hét évi munka után hivatott meg Kolozsvárra iskolaigazgatóvá s ott Dálnoki Lőrincz, Radetius Mihály, Járai János, azután Árkosi Tegző Benedek és Pauli István lector társaival, mint igen kitünő férfiakkal, (bárha az utolsó akkor még életben volt, de igen betegen — jegyzi meg az Emlékszed írója —) 13 éven át akkora szorgalommal s oly igyekezettel igazgatott, hogy mindenki-ben bámulatot keltett. Nagy volt azon időben a kolozsvári főtanodában nemcsak a nép, de a nemesség köréből való tanuló ifjuságszáma, tanulási igyekezete és versenyzési ösztöne. Nem csoda. Ez időben ugyanis — így ismerteti korát az Emlékszed írója — a tudománynak kedvező béke volt az országban, a tanulóira bőv alkalom, sokan voltak az adakozó Mecenások s különösen Baumgart tanárnak a tanításban való otthonossága, magyarázataiban a böl-

csesség, beszédeiben a latin nyelv kifejezésre jutott bámulatos szépsége, minden tanulónak ösztönt adtak a tanulásra s őket a tudományok megszerzésére csodaszerüleg fellelkesítették. Alig van az egybe hasonlító bölcsességnek valamely ága, a mit ő tanítványainak nyilván vagy magánlag elő nem adott volna; de kiváltképen a keresztény vallás tanait, a mint azok a szent könyvekben meg vannak írva, azok lelkébe hiven belecsepegtette, elannyira, hogy iskolájából mind az egyházba a szertartásokban és vallásokban jártas papok, mind a fejedelmek udvaraiba a politikában és történelemben kitűnően készült férfiak, mind végre tanulás és tapasztalás végett külföldi akadémiákra menő jelesen kiképzett ifjak kerültek ki, a kik mindnyájan, valahányan ma élnek, megőrzik kedvelt tanítójuk emlékét, a mig élnek.

„De munkássága nem maradt csak e határok között — folytatja egykorja. — Előbb — a mint már volt érintve — a százszok prédikátorává, később a tudós és ékesen szólásáról híres Járai János halálával — a kinek életvilágát az akkor dühöngő pestises járvány oltotta ki — első pappá választatott. E tisztében élte utolsó pillanataig serényen és példás hűséggel járt el, a mikor is a dühöngő pestises járvány szerető hivei közül kiragadta. Ő egészen egyháza javára élt ama veszélyes és sanyaru időben, a midőn az annyi rosz által megpróbáltatott város benn — jó és bal szerencsére készen — német őrséget és seregeket tartott, künn pedig ostromló hadak fenyegető menykövei rettentették; s bár nem kevés polgártársuk, megunva a szenvedett rosszat, vagy jobb sors, vagy szabadsága biztosítása végett a városból napról napra lopva kiszökött, Baumgart a harc dühöngései közt, az élet és halál mesgyéjén szilárdan megállva, inkább akarta hiveivel — ha Istennek úgy tetszik vala — a végső sorsnak is kitenni magát, mintsem hogy dicstelen eltávozással a jó pásztor kötelességét megszegje s dicsőségétől maga foszsa meg magát.“

Családi életéből is jellemzőket hagyott fenn az Emlékbeszéd írója. „Neje — ugymond — négy volt. Az egyiket — Stegmann Péter leányát — Lengyelországból vette volt, egy tudós férfit, a Marchia-beliek papja leányát. Ettől két fia született, egyik az a nevét viselő ifju, a ki külföldön nagy ismeretekkel tökéletesítette magát s atyja halálakor a belga akadémiában volt. A másik, János, a ki itthon élt, mint szép reményre jogosító szerény ifju, s most elvesztett atyját gyászban siratta. Többi nőit Kolozvárról vette, az egyik Lutsch Orsolya, Neckel Jeromos özvegye volt, a kit 1659-ben

vett nőül, s csak 13 hónapot élt vele; a második Brassai Margit, Pauli Márton özvegye, a kivel 6 évig élt; utoljára, halála előtt két évvel, vette el Wilhelm Márton elbingeni vegyész özvegyét, Fossi Erzsébetet, a ki szintén siratta férjét koporsója mellett. Egyiktől sem maradt gyermeke, de mindenikkel oly szeretetben élt, a mint ez egy jó férjtől kívánható.¹⁾

Fosztó Uzoni István Baumgart igazgatóságáról két jellemző körülményt jegyzett fel. Irja t. i., hogy ő 1648. május 23-án lett igazgató, június 10-én kezdette tanítani a logikát; 1652. május hónapjáig az iskolai anyakönyvbe Pomarius Keresztély (Christianus Pomarius) néven van (tévedésből) beíratva, később ismét Baumgart néven neveztetik állandóan; őt a szász nemzetiségűek részéről választották meg a kolozsvári nagyobb iskola igazgatójává a városi tanács és a tanári kar, s e hivatalt 14, a szász papságot 6 évig vitte. Említi első nejevel eltelt életéből annak hűtlenségét; de a mit a böles és gyöngéd férj gyermekei és neje nagyhirnevű atyja iránti tekintetből oly kiméletes alakban intézett el, hogy abból hívei közt megbotránkozás ne támadhasson.²⁾

Tudományáról írott, részint nyomtatott művek tanuskodnak.

1. Időrendben legelső műve 1640. aug. 16. Regensburgban tartott beszéde.³⁾ Ez Bock művében fordul elé, Fosztó Uzoni nem ismerte. Ezenkívül Bock még öt művét említi, némileg más szöveggel és alakban, de — úgy látszik — egy forrásból. Fosztó ellenben teljes jegyzékét adja Baumgart nyomtatott és kéziratban levő műveinek.

2. Nyomtatott művének czime: ⁴⁾ A Tekintetes és Jeles, s igen Tudós Csana di Antal kolozsvári polgár és kereskedő felett Baumgart Bálint által mondott Beszéd. Fosztó a következőket idézi belőle, mint szép helyeket: „Nem kell ide keresni — mondja a szónok — a kik sirjanak e koporsó körül, maga az Isten szomorúságra

¹⁾ Fosztó Uzoni I. Kézirati Történetében ez a II. kötet, II. könyve és III. fejezete 191—192. lapján van rövidre vontan előadva. (L. a székely-kereszturi gymnasium példányában.)

²⁾ Fosztó Uzoni I. az idézett kötet 212—213. ll.

³⁾ Oratio Revocatoria, habita Regiomonte 1640. 26. aug. Lásd: Zeltner művében 889. l. Hartknoch: Historia Eccl. Pr. 593. s. köv. lapjain. Egy kis rész látható a beszédből a Histor. Socinianor. Pruss. című rendkívül ritka műbe beíratva. Ezt Baumgart nyomtatásban adta ki.

⁴⁾ Oratio, habita in funere Vlri Spectatissimi et Integerrimi, juxtaque Doctissimi D. Antonii Czana di, Civis et Mercatoris praecipui. A. V. (alentino) B. (aumgartho) A. 1651. die 26-a Aprilis Stylo Gregoriano in 4-o Impressa.

fordította az idő járását: iszonyu nagyságu és rettentő farku csillagok megjelenése, s mindaz igazolja azt, a mi az emberek lelkét a természet folyása iránt függőben tartja s a történeendőök miatt aggodalomba ejti. Ezek a magán ember iránt nyilvánuló gyászt — mert az az ember nagy volt — mindenki kozgyászává tették. Mit akar az a mi nyár által enyhített kegyetlen telünk, mely a nap erejének haladklásával a földet és vizeket ismét megfagyasztja? mit a déli szél erőszaka, mely a szabad eget tőlünk elvonja s a megtört felhőkből iszonyu havat bocsát ránk, hogy a földmives a hideg miatt megfagyott szőlőfaiba és a vetésekbe helyezett reményétől megfosztassék? Vajjon nem azért van-e mindez, hogy a midőn a gyászeset miatt mindenki bánkodik, a jámbor férfinak halála felett, együttesen, mindannyian könnyekre fakadjanak?¹⁾

3. A Mózes 1. könyve, 26-ik fejezetéről tartott Beszéd megczáfolása.²⁾

4. Tekintetes és nemzetes Jármí Ferencz Váradí alkapitány halotti tiszteletére 1651. márcz. 21-ki temetésekör a kolozsvári nagy-templomban Nagytiszteletü B. Bálint igazgató által tartott Beszéd.³⁾ E két múróll nincs megjegyezve: ki vannak-e nyomva? vagy kéziratiak?

5. A Reformátusoknak és Unitáriusoknak vallásuk között való különbség, mely XVIII. egymás ellenébe tétetett Articulusokban és Tzikkelekben az emberek szemeinek megvilágosítására röviden mutatattik meg.⁴⁾

¹⁾ Fosztó Uzoni I. az idézett helyen 193. l.

²⁾ Concionis Occasiono Loci Genes. 1. 26. habitae Confutatio. Authore M. Valentino Baumgartho Memela-Borusso, Rectore Scholae Luclavicianae in Polonia, post Plebano et Rectore Claudiopolitano. A. 1667.

³⁾ Oratio Funebris in Honorem Spect. ac Gener. Viri Francisci Jármí, Vice-Capitanei Varadiensis, habita 21. martii A. D. 1651. in Templo Majori cum sepelliretur, a Cl. D. Val. Baumgartho, Rect. Scholae Claudiop.

⁴⁾ Diaphonia, seu Diversitas Confessionum Reformatör. et Unitariör. Articulis sibi invicem oppositis XXVIII. Punctis ad aperiendum Homini bus oculos, breviter expressa. A. 1667.

Baumgart ezt a vita alatt latinul írta. magyarra fordította Pauli István, kolozsvári nagyobb iskolai tanár.

Megbirálta — írja Bock — Felwinger János Pál s kiadta 1667-ben Altörffön ily czim alatt: Collatio Religionum. Et hoc scriptum sub examen vocavit Jo. Paul. Felwingerus in dissensione Collationis Religionis Evangelicor. vel Lutheranorum cum Religione Unitariör. seu Photinianor. conscriptae a Valentino Baumgartho. Altörff A. 1667.

6. A három Istenről való tudomány ellentéte,¹⁾ vagyis értekezés, mely azon általánosan elterjedt véleménynek van ellenébe téve, a mely a három Elohim-ról, azaz a három Istenről, vagy a három személyről szól, melyek mindenike fő Isten, és a melyben négy külön szakaszban megmutattatik, hogy az egy Istenben levő személyről szóló tan téves, eredetére nézve emb ri, fejlődése erőszakos, eredmény t-kintetében káros s a józan észszel ellenkező és a szentírással nem egyezik meg. 1654. év. Kézirat.

7. Megvizsgálása azon hittani vitának, melyet a lényében egy Jehova Istenről s a személyében három Elohimről, melyet szebeni gymnasiumi bölcsészeti tanár, Schnitzler M. Jakab elnöksége alatt a szokott órában közvitásra tűzött 1667. márczius 19-kére Segesvári Krauss György. Nyomatott Szenczi Kertész Ábrahámnál 1667-ben.²⁾

8. 1666. júliusra közmegvitatás végett kitüzött 8 tétel. ³⁾

9. Vegyes vitatételek utolsó része. Kézirat.⁴⁾

10. Köz vitatkozásra kitett XLIV. kérdés. Kézirat.⁵⁾

11. Vegyes viakérdések utolsó része. Kézirat.⁶⁾

12. A háromságáról tartott vitatkozás megvizsgálása. Kézirat.⁷⁾
Ebben a vitatkozó Ladányi vagy Nadányi volt, (azért nem tud-

¹⁾ Antitritheia seu Dissertatio vulgatae opinioni de tribus Elohim h. e. Düs, seu de tribus personis, quarum quaelibet est summus Deus, opposita. In qua per distinctas quatuor Sectiones ostenditur, vulgatam illam Triadolatriam, et de tribus personis in uno Deo opinionem, esse (ἀθέμιτον) vanam et futilem, quia est 1. Origine humana, 2. Progressu violenta, 3. Effectu detrimetosa, iuxtaque rationi sanæ advërsa, 4. Scripturæ contraria. Act. XXVII. 22. Anno Domini MDCLIV. MSC. 4. plag. 45. Ezt Sandius is megemlíti a 144 lapon.

²⁾ Examen Disputationis Theologicae de uno Deo in Essentia Jehovah, et Trino in Personis Elohim, quae Praeside M. Jacobo Schnitzlero, Philosophiae in Gymnasio Cibiniensi Professore ordinario, publicae Sententiarum collationi exposuit Georgius Kraus Sexburgensis (sic) ad Diem 19. martii, horis loquoque consvetis. Cibirü, apud Abrahamum Kertész Szencziensem MDCLXVII.

Ezt Bock ily czim alatt közli említett művében: Scriptum contra Incarnationem I. C. Altorff 1669. 8. qui quoque in lucem emisit Immodestam Modestiam, qua Photinianus Valentinus Baumgarthus se exceptit. Altorff, 1667. 8. Ez Felwinger János aldorffi tanár műve.

³⁾ Theses ad disputandum propositae no 8. 1665. in Julio. Msptum.

⁴⁾ Thesium Miscellanear. Disputatio posterior. Msptum.

⁵⁾ Theses ad disputandum propositae nro XLIV. Msptum.

⁶⁾ Thesium Miscellanearum Disputatio posterior. Mspta.

⁷⁾ Examen Disputationis de Trinitate. Msptum.

ható, melyik? mert az első betű a bekötésnél levágatott), védő ellenben poroszországi memeli Baumgart Bálint, kolozsvári szász unitárius egyház predikátora.

13. Kéziratban levő könyörgések.¹⁾

14. Kéziratban levő latin Catechesis.²⁾

15. A legfőbb jóról. Kézirat.³⁾

16. Krisztus megtestesülése ellen. Kézirat.⁴⁾

„Ez tehát — így szól hallgatóihoz az Emlékbeszédet tartó — azon férfi, a kinek most végtisz'ességet teszünk, a kinek temetését gyászban ünnepeljük. Ez az, ez az — ismételve mondom — a kinekünk most e hallgató koporsó' an az emberi romlandóság hangos példáját beszéli el. Meghalt t. i. Baumgart Bálint, a kit fényes erényei nemessé, nagy tudományi kincsei bámulttá, lelki tulajdonainak életében kifejezett képei szeretetre és tiszteletre méltóvá tettek; meghalt élete 63-ik évében, azután, mikor az elébe kitűzött nagy feladatot szerezésesen bevégezte, nem szenvedés nélkül, de csendes és nyugodt halálal, midőn ba' vállában két éven át vissza-visszatérő fájdalmai az utolsó négy nap rohamossá fokozódva, oly elaléltóság (lipothymia) fogta el, hogy az sokkal inkább meggyó'ított halálát, mintsem betegségét megunhatta volna. Baumgart Bálint halála — folytatja az Emlékbeszédet tartó — veszteség a köznek, nem magának; súlyos sebet okozott az a városnak; Krisztus egyháza a fájdalomtól áthatottan nyög, barátai könyhullatások közt kesergik elvesztését, cselédei gyászoló csoportja őt egyedül panaszosan siratja, mint atyját. Meghalt, mert azon köztörvény alatt született, hogy neki s' kedvezzen a párkák ollója; kegyessége a haláltól, elméjének bölcsessége, ajkai ékesen szólása, tanítványainak, hallgatóinak és barátainak esengései, Krisztus egyházának s különösen ezen kolozsvárinak szomorú sohajai, a szegények aggódó töprenkedése — a kik iránt adakozási készségét teli kézzel gyakorolta — kedves neje özvegysége, gyermekei árvasága — mind-z őt megtartani, a haláltól mentté ten-

¹⁾ Catechesis Latina. Manuscripta.

²⁾ De Summo Bono. Manuscript.

³⁾ Preces Manuscriptae.

⁴⁾ Contra Incarnationem I. Christi. Msptum. Baumgart ifjkorai regensburgi unitárius irányu beszédeiről, írásairól és az ágostaiaktól elszakadásáról sokat írt Felwinger, s néhány művét czáfolta. Írt főleg műveiről Sandius (Bibliotheca Antitrinitarior. sat. czimü műve 144. lapjain), Jöcher Gottlieb (Allgemeines Gelehrten-Lexicon sat. 868—69. lapjain), de ezekről tán később fogok pótlólag írni.

ni nem volt képes. Őt sirassuk hát — kérdi szónok — e gyülekezet fénikszét? Indokoltnak látszanék, ha azon károkat néznők, melyeket halála másoknak okoz. De most másképp kényszerítetünk érezni, midőn az ember közsorsát s főleg azon boldogság tekinteteit veszszük fontolóra, a mit ő már előizlelni megkezdett; mert lelke levette a halandó élet porhüvelyét, a mi belőle megmarad, a földi kinok közül az utolsó lélegzetelszorulással (symplegas) kiszabadulván, s a paradicsomba vitetvén át, vidáman és örvendezve várja a világnak előtte most legutoljára megjelent bíróját, a ki az égi hazának ujult testtel fogja őt visszaajándékozni, a hol vége lesz vágyainknak, a mit vég nélkül fogunk látni, megunás nélkül szeretni, kifáradás nélkül dicsőíteni.

„Most már adjuk át — így végződik az Emlékbeszéd — a mi még meg van, a lélektelen testet, a kihült tetemetek temetés végett a földnek, adjuk vissza a nagy anyának zálogát. Mondjuk barátunknak utoljára, legutoljára: Isten hozzád! Isten veled tudósok disze! jók gyönyöre! erényeknek tisztos és kedves képe! Ez utolsó bucsuszónk, utolsó üdvözlötünk hozzád, örökkévalóság jeleltje!“

Azon kor szokása szerint nevét és érdemeit a kegyelet e halotti dicsversben örökitette meg:

A tudósok neve nem hajtja meg a rideg halált,

És semmit sem használ, hogy számtalan férfinál bölcsebbek voltak.

Az Ur igéjének ékesen szóló magyarázója elesett,

A templomok czinteremkerítései előtt ismert nyelv hallgat.

Siratják Baumgartot s kesergik az oly nagy mesterüktől

S megszokott hangjától üressé lett szószekek.

De a nagy férfi jobb részét a végzet hatalma

Nem ragadja el, az csak teste porrészét vitte magával.

Csak az hal meg, a mit elrejtteni bir a föld.

A gazdag elme ritka zálogai fenmaradnak.

M e l a n d e r S a m u, orvostudor.

EPICAEDIUM.

1) Non flectunt rigidam Doctorum nomina mortem,

Nec juvat innumeris plus sapuisse viris.

Occidit interpres Domini facundia Verbi,

Templorum septis notaque Lingva silet.

Lugent Baumgarthum, moerentque orbato Magistro

Tam magno et solitis pulpita cassa sonis.

Sed meliora Viri tanti violentia fati

Non raepit, exuvias Corporis illa tulit.

Hoc moritur tantum, potuit quod condere terra,

Divitis ingenii pignora rara manent.

S a m u e l M e l a n d e r, Doctor Medicinæ.

1) Foszto Uzoni István idézett kézírata 192. lapján.

Eddig az Emlékbeszéd életirati része. Látszik, hogy írója elhalt barátja irataiból s följegyzéseiből dolgozott; csak így tudhatta azt a sok apró részletet, a mi annak életéből közönség elé való volt, s a mi egyéniségét őt megillető alakban hagyta fenn az utókorra. A lélektani rész Szentiváni műve, a mi előnyére, barátjának dicsőségére válik. Mélység és következetesség, az adatok bősége, költői zamat és nemes hév teszik azt irodalomtörténetileg értékessé. A sokat és hosszasan beszélés gyöngéje volt ama kornak. Szentiváni műve ment ettől; abból az elhalt egyénisége, jelleme és élete művészi alakban domborodik ki. Mindent elmondott róla, a mit kellett, semmit, a mi felesleges. Az ily Emlékbeszédnek nagy nyereség a történelemre és irodalomra nézve. Ő érdemet szerzett magának, a midőn mestere és barátja érdemeit az igazság egyszerű és ép ezért oly vonzó szépségében örökitette meg.

JAKAB ELEK.

EGYHÁZI BESZÉD.

Harangszenteléskor.

(Tordán, 1888. július 15.)

Alapige: Zsolt. 84.

Ha ajtónkon illemeden kopogtat egy vendég, s a társadalom e fogásával jelenti és mintegy kéri a bebocsátást, miután elhangzott ez a szó: „szabad“ és ő bejött, s minket köszöntött s mi őt, a mint illik, nyájasan fogadtuk, a már ugyszólva ismertté vált vendéget bemutatjuk az esetleg ott levő körnek, s ajánljuk jelenlevő barátainknak és ismerősinknek. Ugy képzelem, t. gy., hogy éppen így vagyunk mi e pillanatban . . . Egy új vendég van ott künn, vagy helyesebben ott fenn, a toronyban, s mi ezt az új vendéget e pillanatban éppen be akarjuk mutatni itt lévő barátainknak és atyáinkfiainak. Már néhány napja, hogy közénk beérkezett, s e nap lett kitűzve, hogy ezt az ércnyelvű barátunkat bemutassuk, vagyis egyházunk előjárósága e napot jelölte ki, hogy egy hitbuzgóság által ajándékozott harangot, a mint közönségesen mondani szokták, felszenteljünk. De hát hogyan? kérditek talán sokan, hát lehetséges az, hogy az unitáriusok, kiknél az okosságot mintegy maga mellé vette és trónjába ültette a kijelentés, kiknek hite szerint az Isten lelkétől vezetett szentírások az okossággal mintegy összeölkezve, vagy karonfogva viszik előre a tökély és üdv utain emberi nemünket. Hát kell-e akkor templomot, sőt éppen harangot szentelni, mikor éppen az apostol szerint világos, hogy az Isten nem lakozik kézzel csinált templomokban, s Jézus szerint az Isten lélek, s őt lélekből és igazságból kell imádni? Hát kell-e külsőségekkel, vallásos szokásokkal foglalkoznunk, midőn tudjuk, hogy Jézus szakadatlan harcot folytatott a farizeusokkal, a képmutatókkal, kik csupán külsőségekkel ámitották a világot? Ha ő maga félrevonult és úgy imádkozott, ha ő az imádkozni akarót magányba és rejtekházába utasította, hogy imádkozzék, kell-e nekünk akkor templom, s kellene-e azok, melyek ma ennek járulékei és kiegészítő részei, s kell-e ezeket, mint mondani szokás, még fel is szentelni? Mely felszentelésről megjegyzem, hogy ez nem